

กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

อภิชาติ ใจอารีย์¹

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อค้นหารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 3 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม (2) การประเมินสถานการณ์ระบบนิเวศป่าชุมชน และศึกษาลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน และ (3) การศึกษาผลของการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีผู้เข้าร่วมในการศึกษาประกอบด้วย ภาคีภายในชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชน จำนวน 180 คน และภาคีภายนอกชุมชน ได้แก่ ตัวแทนจากภาคส่วนต่างๆ ของสังคม จำนวน 45 คน ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลแบบผสมทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ อีกทั้งมีการสะท้อนประสบการณ์การเรียนรู้ผ่านเวทีชุมชน

ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมใน 6 ด้าน คือ (1) ด้านความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น (2) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น (3) ด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีชุมชน (4) ด้านการรวมกลุ่ม (5) ด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และ (6) ด้านศักยภาพของผู้นำ ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความหลากหลายของพรรณไม้สูง การกระจายของพรรณไม้อยู่ในสถานะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ ชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทุกครัวเรือนอย่างหลากหลาย โดยใช้พืชสมุนไพรมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนอย่างชัดเจน การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชน ทำให้คนในชุมชนทุกระดับมีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากขึ้น เนื่องจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชาวบ้าน

---

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์ และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน อีเมล feduacj@ku.ac.th

ค้นหาปัญหาจากการจัดการป่าชุมชน นำไปสู่การวางแผน และแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ เป็นการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมซึ่งผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กับวิธีการใหม่จากการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา เกิดการสืบสานงานสู่เยาวชน นอกจากนี้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมยังได้ช่วยสร้างนักวิจัยชุมชน

จากการถอดประสบการณ์ร่วมกับชุมชน ทำให้ได้ตัวอย่างรูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก คือ (1) การพัฒนาศักยภาพคนและชุมชน (2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของศักยภาพชุมชน และ (3) การพัฒนาสู่ความยั่งยืน โดยชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงาน ด้วยศักยภาพและความพร้อมของชุมชน สำหรับผู้มีส่วนร่วมภายนอกชุมชน มีบทบาทหลักในการสนับสนุนเชิงวิชาการ งบประมาณ และนโยบาย ภายใต้หลักการทำงาน คือ การเคารพคนและชุมชน และ ชุมชนเป็นเจ้าของป่า ปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อความสำเร็จและความยั่งยืน ได้แก่ ศักยภาพและบทบาทผู้นำ ความเข้มแข็งของชุมชน คุณลักษณะสมาชิกชุมชน การสนับสนุน และการยอมรับจากหน่วยงานภายนอก รูปแบบที่ค้นพบจากกรณีศึกษาบ้านพุเตยสามารถนำไปปรับใช้ในชุมชนภูมิภาคตะวันตกที่มีบริบทใกล้เคียงกัน และเป็นชุมชนที่อยู่ในแหล่งการพัฒนาซึ่งจะได้รับผลกระทบจากภายนอกได้เร็ว ทั้งนี้ การปรับใช้ควรคำนึงถึงปัจจัยเอื้อดังกล่าวแล้ว

คำสำคัญ : 1. ป่าชุมชน. 2. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. 3. กระบวนการมีส่วนร่วม.

Multi-party Participatory Process for Sustainable Environmental Management: A Case Study of Ban Pu-Tei Community Forest Management, Kanchanaburi Province

Apichart Jai-aree²

Abstract

The major objective of this research was to delineate a model of multi-party participatory process for sustainable community forest management in accordance with the success factors. Participatory action research was conducted in three stages, namely: (1) analysis of community potential for community forest management, (2) status assessment of community forest ecology and utility dependence on the forest, and (3) impact study of the mobilizing process on participatory community forest management. Ban Pu-Tei Community in Kanchanaburi Province was selected as the study site. The study involved 180 community member participants and 45 external participants from various local organizations. Data were obtained and analyzed with mixed qualitative-quantitative methods. In addition, the lesson learned was reflected through a community forum.

It was revealed that Ban Pu-Tei Community has fundamental potential for participatory community forest management in six dimensions, namely: (1) local resource richness, (2) local wisdom, (3) local culture and community way of life, (4) group cohesion, (5) family relationship, and 6) local leadership. The community forest assessment revealed a high diversity of plant families with considerably stable distribution. The community depended on the forest in several ways, with herbal plants being commonly utilized. There was also indirect use of the forest which had close link to economic and social aspects of community life.

---

² Assistant Professor, Ph.D. at Department of Human and Community Resource Development, Faculty of Education and Development Sciences, Kasetsart University, Kampeangsean Campus, Thailand. Email address: feduacj@ku.ac.th

Regarding the implementation of participatory process for mobilizing community forest management, the evidence indicated that the process contributed to greater knowledge, understanding, and awareness of community forest conservation among community members at all levels. It was found that the learning process encouraged the community to discover problems in community forest management, leading to systematic solution planning and addressing. Appropriate community forest management was thus created, blending the local wisdom and culture with the modernized knowledge supported by external party. In addition, community researchers were created through the participatory research process.

Based on the lesson learned, an exemplary model of multi-party participatory process for sustainable community forest management was delineated, comprising three main stages, namely: (1) the development of individual and community potential, (2) the strengthening of community potential, and (3) the mobilization of sustainable development based on community potential and readiness. External parties take action as academic, financial, and policy supporters on the basis of “individual and community respect”, and “the recognition of community as the forest’s owner”. Key factors for the success and sustainability of this model included local leaders’ potential and roles, community strength, community members’ supportive characteristics, and external supports as well as recognition. This model from Ban Pu-Tei Community can be applied to the western region communities with similar contexts, particularly in the areas prone to development effects. For successful application, the identified key factors should be taken into consideration.

Keywords: 1. Community forest. 2. Environmental conservation. 3. Participatory process.

บทนำ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษย์ทั้งประโยชน์ทางตรงและประโยชน์ทางอ้อม ประโยชน์ทางตรงของมนุษย์ คือ การนำมาใช้เป็นปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับชีวิตมนุษย์ในการดำรงชีวิต สำหรับประโยชน์ทางอ้อมได้แก่ การป้องกันการพังทลายของดิน ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Pattaratam, 2007) สำหรับประเทศไทยในอดีตนับว่าเป็นประเทศที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี โดยการสำรวจในปี พ.ศ. 2504 ที่เริ่มการพัฒนาประเทศด้วยระบบทุนนิยมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) มีเนื้อที่ป่าไม้อยู่ประมาณร้อยละ 56.32 ของพื้นที่ประเทศ การพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้ประเทศไทยมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่กลับทำให้มีการใช้ทรัพยากรประเภทต่างๆ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ในอัตราที่สูงมาก สถานการณ์การลดลงและการเสื่อมโทรมของป่าไม้ดำเนินมาเรื่อยๆ จนอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ป่าไม้ที่เหลืออยู่ของประเทศเหลืออยู่ในปริมาณที่น้อยลงและส่วนใหญ่มีสภาพทางนิเวศวิทยาที่เสื่อมโทรมลงจำนวนมาก จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2538 พบว่า พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยเหลืออยู่ประมาณ 82 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 25.62 ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น ซึ่งถือว่าน้อยที่สุดเท่าที่เคยสำรวจมา จนส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ กับประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่า แม้รัฐบาลพยายามรณรงค์ให้ประชาชนร่วมกันปลูกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย (Office of the National Economic and Social Development Board, 2006: 25) แต่ยังไม่สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ให้ถึงร้อยละ 40 ซึ่งเป็นระดับที่จะรักษาสมดุลของระบบนิเวศไว้ได้ (Jankaew, 2001) จากสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศตามที่กล่าวในข้างต้น อาจเรียกได้ว่ากำลังอยู่ในภาวะวิกฤต (Sukhawong, 2007)

จังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขา ป่าไม้นานาพันธุ์มีพื้นที่ใหญ่เป็นลำดับที่ 3 ของประเทศ ในปี พ.ศ. 2549 มีพื้นที่ป่าไม้ 7,475,151 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 60 ของพื้นที่จังหวัด ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ป่าแดง ป่าไผ่ แต่ป่าไม้เหล่านี้ได้ลดปริมาณลงทุกปีอย่างต่อเนื่อง สาเหตุจากการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า (Office of Natural Resource and Environment, Kanchanaburi Province, 2008)

ชุมชนบ้านพุเตย เป็นชุมชนหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาและภูเขาสูงที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพรรณไม้และสัตว์ป่า โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ที่ชาวบ้านเรียกชื่อตามพันธุ์ไม้เด่นที่ขึ้นในพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีพื้นที่ประมาณ 328 ไร่

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีอาชีพเสริมในการหาของป่าขายแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งป่าชุมชนบ้านพุเตย นับเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวพุเตยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นแหล่งผลิตอาหารที่มาจากป่าที่ขึ้นชื่อ คือ เห็ดโคน ผักหวานป่าและหน่อไม้เป็นต้น ที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งตามมาตรฐานการพัฒนาป่าชุมชนของDepartment of Local Administration (2007: 39-43) ถือเป็นผืนป่าที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากชุมชนและหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยทำให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน จากการวิเคราะห์ชุมชนเบื้องต้น พบว่าชุมชนยังไม่มีการศึกษาเพื่อประเมินสถานภาพของระบบนิเวศและการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อีกทั้งชุมชนยังมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนอย่างไม่เป็นระบบและขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาสถานภาพปัจจุบันของระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านพุเตย เพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะของสังคมพืชและสัตว์ป่า และหาการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตยของชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบ องค์กรความรู้ที่ได้จะสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชนมากที่สุด โดยไม่ขัดต่อวิถีชุมชน กฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ และเสริมสร้างกลไกการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างประชาชนกับองค์กรทางสังคมต่างๆ ในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งสามารถลดความขัดแย้งในพื้นที่ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อค้นหารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับนโยบายภาครัฐและปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์รอง ดังนี้

1. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
2. เพื่อประเมินสถานภาพระบบนิเวศป่าชุมชน และศึกษาลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตย
3. เพื่อศึกษาผลของการจัดกิจกรรมการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วม

กรอบทฤษฎีและแนวคิดการวิจัย

แนวคิดทฤษฎีที่รองรับงานวิจัย ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งแต่ละแนวคิดผู้วิจัยได้สังเคราะห์สาระสำคัญ ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ เป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ก่อให้เกิดการพัฒนาแบบองค์รวม มีลักษณะเป็นดุลยภาพ การพัฒนาอย่างยั่งยืนมีปัจจัยหลัก คือ ทรัพยากรมนุษย์และชุมชนที่มีจิตสำนึกและมีศักยภาพในการพัฒนา ที่ทำงานในลักษณะของการรวมเป็นองค์กรและเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยไม่ทำลายวัฒนธรรมของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะที่สำคัญคือ ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถบริหารจัดการชุมชนได้ทุกเรื่องให้เกิดความสมดุลและนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด (Inkapatanakul, 1999; Prayutto, 2008)

แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน จุดเด่นของแนวคิด คือ การให้ความสำคัญกับการรวมตัวของประชาชนในระดับฐานรากเพื่อการพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาโครงสร้างของชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ในด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ว่ามีพลวัตหรือมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เช่น จากชุมชนที่มีการพึ่งพาปัจจัยสี่จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์มาเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาปัจจัยสี่จากภายนอกมากขึ้นเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายจนเสียสมดุล เป็นต้น การศึกษาถึงเงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการร่วมมือกันทำกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน การศึกษาทำให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะและเห็นพลังต่างๆของชุมชนในการรวมตัวกันแก้ปัญหาวิกฤติของชุมชน ทำให้เห็นพลวัตของชุมชนและกระบวนการรวมตัวของกลุ่ม ทำให้ชุมชนมีพลังอำนาจ (empowerment) ในการต่อรองกับภายนอกหรือเพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งระดับหนึ่งได้ (Karnjanapan, 2001, 2006; Sunyawiwat, 2007; United Nation, 1981)

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดหลักที่มีจุดเด่นในการนำมาใช้เป็นแนวทางในส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและทุกภาคส่วนในชุมชน เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกและเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในชุมชนและการคืนอำนาจให้กับประชาชนในระดับฐานรากได้เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนา ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ปัญหาในชุมชนโดยการรวมกลุ่มกัน

และเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่ายหรือภาคีเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้มีพลังในการต่อรองมากยิ่งขึ้น โดยในทุกระดับของการพัฒนาได้มีการจัดกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิก โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติ และการสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง ขั้นตอนเหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่มีผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีความเข้มแข็งนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในทุกด้าน (Rapeepat, 2004; Bureekul, 2009)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จุดเด่นของแนวคิด คือ แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนเพื่อให้สิ่งแวดล้อมคงสภาพการใช้ประโยชน์ได้อย่างทั่วถึงและยืนยาวต่ออาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีหลักการ 3 ประการคือ การใช้อย่างยั่งยืน การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและการสงวนของหายากผสมผสานกับแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน 3 ประการคือ การใช้ทรัพยากรแบบยั่งยืน การจำกัด การบำบัดและการฟื้นฟูต่อของเสียและมลพิษที่อาจเกิดขึ้น เพื่อใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดรูปแบบของกิจกรรมหรือโครงการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการที่มุ่งเน้นปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้และการสร้างสำนึกรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด เพื่อการคงอยู่ของโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยศักยภาพของชุมชนเองเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่นๆ ของชุมชนได้อย่างยั่งยืน (Jankaew, 2001; 2002; Inkapatanakul, 1999; Raungpanid, 2003; Department of Environmental Quality Promotion, 1998)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่น จุดเด่นของแนวคิด คือ เป็นแนวคิดที่ใช้เป็นฐานในการกำหนดแนวทางการให้อำนาจกับชุมชนในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง รวมถึงการให้สิทธิกับชุมชนในการปกป้องและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ตนเองดูแลรักษา (Suntasombat, 1999; Sattayawattana et al., 1999 Karnjanapan, 2006; Thavorn et al., 2008)

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จุดเด่นของแนวคิด คือ เป็นวิธีการศึกษาชุมชนโดยเน้นการศึกษาปัญหา ความคิดเห็นและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา โดยกระบวนการในการศึกษานั้นจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของทุกภาคส่วนในชุมชนเพื่อค้นหาปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์ข้อบกพร่องของสภาพปัจจุบัน ตลอดจนร่วมหาแนวทางการแก้ไขปัญหาให้ได้ผล โดยมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชนทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ การสนับสนุนและให้บริการต่าง ๆ

จากทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ อาศัยการเก็บข้อมูลทุกระดับ และที่สำคัญที่สุด คือ เป็นการหาแนวทางการแก้ปัญหา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและทุกภาคส่วนในสังคม (Mikkeisen, 1995; Praputnitisan, 2003; Punyanuwat, 2005)

ผู้วิจัยนำแนวคิดทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น เป็นฐานคิด ในการกำหนดกรอบแนวคิดในการลงพื้นที่เพื่อศึกษา “กระบวนการมีส่วนร่วมของ ชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน” โดยมีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน ดังนี้

1. การศึกษากระบวนการพัฒนาของการมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องศึกษา ตั้งแต่กระบวนการก่อเกิดของการมีส่วนร่วม การขยายตัว ตลอดจนการดำรงอยู่ของการมีส่วนร่วม เป็นการศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในหน่วยของ สังคมเพื่อปรับสภาพทางอำนาจของคนในระบบโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ให้สูงขึ้น เพื่อเป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกัน กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ได้รับประโยชน์ตามที่ต้องการ มีการกำหนดเป้าหมายและการดำเนินการร่วมกัน ซึ่งการร่วมมือกันทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนและต่อรอง เพื่อการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ให้หมดไป ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อความสามารถ ในการแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในกระบวนการพัฒนาของการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ยึดหลักการที่สำคัญ คือ กระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่การค้นหาปัญหาหรือความต้องการ การวางแผนและ จัดลำดับความสำคัญ การดำเนินงาน การกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมและ การติดตามประเมินผล และการมีส่วนร่วมมีกระบวนการขยายผลและสามารถดำรงอยู่ มีการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่องและสามารถพัฒนาศักยภาพของการมีส่วนร่วม เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมชุมชน สามารถพึ่งตนเองได้ โดยในการศึกษาดังกล่าวใช้แนวคิดการก่อเกิดหรือก่อรูปเพื่อพัฒนา เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาถึงพลวัตของการมีส่วนร่วมในชุมชน ในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การศึกษาดังกล่าวทำให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะและ เห็นพลังต่างของชุมชนเพื่อตอบสนองหรือมีบทบาทในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยมีหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมต่างๆ ในชุมชนทำหน้าที่ สนับสนุนและเชื่อมประสานกันอย่างเหมาะสมลงตัวภายใต้วัฒนธรรมหรือบริบทชุมชน และพัฒนาศักยภาพของการมีส่วนร่วมให้มีความเข้มแข็งบรรลุสู่การพึ่งตนเองของชุมชน ในที่สุด

2. การศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่ช่วยเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

ในชุมชนให้สามารถร่วมกันแก้ปัญหาและทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนและต่อรองเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ให้หมดไปได้นั้นจะพิจารณาทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก โดยปัจจัยภายในจะพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนปัจจัยด้านผู้นำชุมชนและคณะกรรมการบริหารองค์กรชุมชน ปัจจัยด้านสมาชิกและกระบวนการมีส่วนร่วมในองค์กร ปัจจัยด้านกระบวนการพัฒนาและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ปัจจัยด้านการสร้างเครือข่าย ในส่วนปัจจัยภายนอกพิจารณาจากการได้รับการสนับสนุนทรัพยากรจากภายนอกชุมชนทั้งต้นงบประมาณ ด้านวิชาการและบุคลากร ตลอดจนแผนนโยบายของภาครัฐหรือกระแสแนวคิดจากภายนอก

3. การศึกษาการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคี จะเน้นไปที่การร่วมกันระดมความคิดของทุกภาคส่วนเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการสร้างโครงการหรือกิจกรรมเพื่อการจัดการป่าชุมชน โดยอาศัยแนวคิดของการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานร่วมกับแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นแล้วนำโครงการที่ร่วมกันสร้างขึ้นมาไปดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต่อไป จนนำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) โดยใช้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพร่วมกัน มีรายละเอียดดังนี้

พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนบ้านพุเตย 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7 (บ้านพุมุด) หมู่ที่ 8 (บ้านพุเตย) และหมู่ที่ 11 (บ้านพุลาด) ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้มีส่วนร่วมในการศึกษา มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ผู้มีส่วนร่วมจากภายในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน ตัวแทนชุมชน และกลุ่มเยาวชน จำนวน 180 คน กลุ่มที่ 2 ผู้มีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน ได้แก่ ตัวแทนจากภาครัฐบาล ตัวแทนภาคเอกชนในพื้นที่ สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนาและองค์กรอิสระ จำนวน 45 คน

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้หลายวิธีประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่างๆในชุมชน (documentary analysis) การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจากคำบอกเล่า (oral history) การเดินสำรวจสภาพแวดล้อมในชุมชน (transect walk and guide field walk) การทำแผนที่ชุมชนจากการสัมภาษณ์ (community mapping) การทำผังเครือญาติ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interviewing) การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) การจัดกลุ่มสนทนา (focus-group

discussion) การสังเกตและการจดบันทึก (observation and field-note) และการวิเคราะห์ปฏิทินชุมชน (community calendar) การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ โดยแบ่งเป็นขั้นตอน 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 วางแผน (planning) จัดเวทีระดมความคิดกับคณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชนตัวแทนชุมชน เพื่อค้นหาปัญหา วิเคราะห์และจัดลำดับความจำเป็นและความต้องการในการจัดการป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 ปฏิบัติการ (action) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนย่อย ดังนี้ (1) ประเมินสถานภาพปัจจุบันป่าชุมชน ด้วยการวางแผนสำรวจ ร่วมกับใช้แบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์แบบเร่งด่วน การเดินปูพรม และการสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้รู้ในชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน (2) การทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ด้วยการจัดเวทีระดมความคิดและการอบรมเชิงปฏิบัติการ และ (3) การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน ด้วยการจัดค่ายเยาวชน การสำรวจป่า การศึกษาดูงาน และการอบรมเชิงปฏิบัติการ

ขั้นตอนที่ 3 สะท้อนผล (reflection) จัดเวทีนำเสนอผลการศึกษาและรับฟังข้อเสนอแนะทั้งในส่วนรูปแบบการมีส่วนร่วมและผลของการจัดกิจกรรมการขับเคลื่อนแก่ชุมชนและภาคีการพัฒนาต่างๆ โดยมีผู้เข้าร่วม จำนวน 65 คน

เครื่องมือวิจัย ประกอบด้วย ข้อคำถามในการจัดเวที แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเกี่ยวกับบริบทชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์แบบเร่งด่วน แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจและวัดระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Concern Scale: ECS) บันทึกภาคสนามแบบสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วม

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมใช้วิธีการเชิงคุณภาพ โดยทำการวิเคราะห์เนื้อหาของข้อมูล (content analysis) เพื่อสรุปประเด็นตามกลุ่มข้อมูล และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้อมูล (Traimongkonkul and Chattraporn, 2012) ส่วนการประเมินสถานภาพระบบนิเวศป่าชุมชน ลักษณะการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตย และการวิเคราะห์ผลของการจัดกิจกรรมการขับเคลื่อนใช้ทั้งการวิเคราะห์เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ชุมชนบ้านพุเตย เป็นชุมชนประวัติศาสตร์ขนาดเล็กในจังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาและภูเขาสูงที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์

มีความหลากหลายของพรรณไม้และสัตว์ป่า โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ที่ชาวบ้านเรียกชื่อตามพันธุ์ไม้เด่นที่ขึ้นในพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตย ลักษณะประชากร ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ทั้งคนไทยพื้นราบ มอญ พม่า กระเหรี่ยง เป็นต้น แต่ความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้นำมาซึ่งความแตกแยกของคนในชุมชน กับมีความเห็นอกเห็นใจ และรู้จักสามัคคีกันเป็นอย่างดี เกิดรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เคารพผู้อาวุโส และเชื่อฟังผู้นำชุมชน โดยผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม จนได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและภายนอกชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากต่างมีประสบการณ์ที่ผ่านความยากลำบากร่วมกันในการดำรงชีวิต และก่อตั้งชุมชน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้ยังมีประสบการณ์ความสำเร็จในการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมเกษตรและภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นในชุมชน โดยมีอาชีพเสริมในการหาของป่าขายแก่นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะเห็ดโคน หน่อไม้ และผักหวานป่า นอกจากนี้ยังพบว่า คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งป่าชุมชนบ้านพุเตย นับเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวพุเตยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นแหล่งผลิตปัจจัย 4 ที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงด้วยความที่เป็นผืนป่าที่อยู่ท่ามกลางการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งอาจได้รับผลกระทบจากกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน จึงเป็นผืนป่าที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากชุมชนและหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยทำให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น แสดงถึงศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตย ในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทั้งด้านบริบททางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Siriporn Panthulee (2010; 53) และ Suppaporn Thaipakdee and Panjit Pornpratansombat (2007: 69-79) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า ศักยภาพของชุมชนที่เอื้อต่อความเข้มแข็งของชุมชนคือ ศักยภาพด้านผู้นำชุมชน การมีราษฎรชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มองค์กรภายในชุมชน ทรัพยากรท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ

สถานภาพระบบนิเวศป่าชุมชน: ฐานทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ป่าชุมชนบ้านพุเตย สามารถจำแนกประเภทของป่าตามสังคมพืชที่ขึ้นปกคลุมออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) ป่าพุ (2) ป่าเบญจพรรณ และ (3) ป่าเต็งรัง พรรณไม้

ที่พบมีทั้งสิ้น 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ และพรรณไม้ที่มีอิทธิพลในสังคมป่า คือ เบ้าเลือด ก่อหน้า พลวง ก่อแพะ เตยใหญ่ เต่าร้าง เป็นต้น มีกระจายตัวของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกในรูปแบบ L-Shape แสดงว่าอยู่ในสภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Piyaporn Pitaktansakul (2007) ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าพุ่มในป่าชุมชนบ้านพุเตยในปี 2549-2550 พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ค่อนข้างสูง ส่วนความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์ พบสัตว์ป่า 67 ชนิด โดยจำแนกเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 2 ชนิด สัตว์เลื้อยคลาน 7 ชนิด สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 4 ชนิด และนก 54 ชนิด โดยนกปรอดเหลืองหัวจุก เป็นนกที่มีความเด่นสามารถพบได้ในทุกพื้นที่

ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน

ชาวบ้านพุเตยมีการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ร้อยละ 100 ตามวิถีการดำเนินชีวิตที่มีระดับและประเภทการพึ่งพิงที่แตกต่างกันไป โดยมีการใช้ประโยชน์จากพืช 155 ชนิด จำแนกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ (1) พืชที่ใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร 70 ชนิด (2) พืชที่ใช้เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผล 21 ชนิด (3) ใช้เป็นฝักรับประทานได้ 46 ชนิด (4) เห็ด 8 ชนิด (5) พืชที่ใช้ในการก่อสร้าง 6 ชนิด และ (6) พืชที่ใช้เป็นไม้พินและถ่าน 4 ชนิด นอกจากนี้ ยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ ด้านประเพณี วัฒนธรรมและยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ

ป่าชุมชนบ้านพุเตยสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ (1) การเป็นป่าเพื่อการใช้สอย (2) การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พรรณไม้หายาก ไม้เด่นในท้องถิ่น และเป็นป่ากันชน และ (3) การเป็นศูนย์การเรียนรู้ความหลากหลายทางชีวภาพชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในลักษณะเดียวกัน เช่น ชุมชนบ้านช่องแคบสามัคคี อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งชาวบ้านมีการนำพืชจากป่าชุมชนมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด รองลงมาคือ เป็นอาหาร (Paurk-nang, 2005) และยังคงสอดคล้องกับผลการศึกษาในชุมชนภูมิภาคอื่น เช่น ชุมชนชาวมูเซอตำ บ้านหนองปลาหลด อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Sed-boobpha and Sookchalerm, 2009) และชุมชนโดยรอบป่าโคกไร่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม (Chupan, 2007)

ผลของการจัดกิจกรรมการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วม

การขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ในลักษณะการทำงาน

แบบพหุภาคีระหว่างชุมชนและภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชน ทั้งการสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน การสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน และกิจกรรมในลักษณะอื่นๆ ผลที่ได้รับ มีดังนี้

สร้างองค์ความรู้ คือ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยใช้วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับวิธีการและเทคโนโลยีการจัดการป่าชุมชนแบบใหม่ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งประกอบด้วยการใช้ศักยภาพของชุมชนเอง ร่วมกับการเปิดรับแนวทางการจัดการใหม่ๆ จากภาครัฐและหน่วยงานภายนอก ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษา Ravee Thavorn et al. (2008) คือ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนในภูมิภาคตะวันตก ที่อยู่ใกล้กระแสการพัฒนา คือ รูปแบบการผสมผสานวัฒนธรรมกับแนวทางการจัดการแบบใหม่ๆ นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนของ Prayong Ronnarong ที่กล่าวว่า การแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยคนในชุมชนลงมือดำเนินการเอง สามารถประสบความสำเร็จได้ แต่จะนำไปสู่ความยั่งยืนไม่ได้ หากชุมชนปฏิเสธการช่วยเหลือจากรัฐบาล และหน่วยงานภายนอกชุมชน (Interview, December 5, 2007)

สร้างแผน คือ แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้ง 3 มิติ คือ มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคม และมิติทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน และตัวบ่งชี้ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน ซึ่งลักษณะของแผนแม่บท สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของ Kasem Jankaew (2002) ในประเด็นที่ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ต้องอยู่บนหลักการใช้อย่างยั่งยืน การจัดการป่าชุมชน ต้องมุ่งเน้นที่การเอื้อต่อการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายของชุมชน ก่อให้เกิดการไหลเวียนของระบบเศรษฐกิจชุมชน ร่วมกับการสงวนรักษาในทรัพยากรที่ค่อนข้างหายาก หรือใกล้สูญพันธุ์ เช่น การที่ชุมชนบ้านพุเตยแบ่งเขตพื้นที่ในป่าชุมชนเป็นพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และพื้นที่พุ่มไม้ท้องถิ่นที่หายาก สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาเรียนรู้เท่านั้น เป็นต้น ซึ่งแนวทางการจัดการดังกล่าวต้องเอื้อต่อความเป็นชุมชน ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน สร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร มีการผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน กระบวนการสืบสานส่งต่อแนวคิดและแนวทางต่อไปสู่คนรุ่นหลังแบบรุ่นต่อรุ่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของ United Nations Development Programme (2007) ที่กล่าวว่า การพัฒนาต้องมีความยั่งยืนเสมอภาค เศรษฐกิจ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยความระมัดระวัง

สร้างคนและเครือข่าย คือ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการจัดการ

ป่าชุมชนเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ทำให้เกิดนักวิจัยชุมชน กลุ่มเยาวชน อนุรักษ์ป่าชุมชน แนวร่วมจากชุมชน และภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชน เพื่อหนุนเสริมการทำงานของชุมชนในลักษณะพหุภาคี ซึ่งสอดคล้องกับ แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน ของUnited Nations Development Programme (2007) ที่กล่าวว่า เป้าหมายของการพัฒนาคน อยู่บนฐานความเชื่อว่าการพัฒนา หมายถึง กระบวนการที่ช่วยให้คนมีโอกาสในการที่จะปรับปรุงตนเอง และพัฒนาศักยภาพให้สามารถมีชีวิตที่มีคุณภาพ สร้างสรรค์ มีเสรีภาพ และมีศักดิ์ศรี และแนวคิดของ Manus Suwan (2006: 93) ที่กล่าวว่า การเพิ่มศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ เพื่ออยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างสิ่งสำคัญ 3 ประการ คือ (1) สร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม เน้นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ เป็นการสร้างปัญญาให้แก่มนุษย์ (2) สร้างเจตคติและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เน้นการเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม เป็นการสร้างสติ ความรู้สึกกับผิดชอบในตัวของมนุษย์ และ (3) สร้างทักษะ และการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม เน้นเสริมสร้างทักษะในการแจกแจง วิเคราะห์ปัญหา ค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม สร้างกระบวนการ คือ การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้ช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้การทำงานและกระบวนการสืบสานแบบมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี โดยมีชุมชนเป็นหลัก ด้วยการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะ และวิถีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อค้นหาวิเคราะห์ วางแผน และแก้ปัญหาด้วยตนเอง เน้นการสร้างกระบวนการติดต่ออาวุธทางปัญญาแก่ชุมชน สร้างกระบวนการสืบสานงานแก่คนในชุมชน จนสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ (Kaewtep, 2009) รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ขั้นตอนการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน จากงานวิจัยค้นพบแนวทางการพัฒนา 3 ขั้นตอน คือ

1) การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพชุมชนและค้นหาภาคี เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และการทำงานแบบมีส่วนร่วม ด้วยการร่วมค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคีหนุนเสริม การค้นหาทางเลือกในการจัดการกับปัญหา และกระบวนการค้นหาพหุภาคีหนุนเสริมกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการข้อตกลงร่วมกันในการทำงานแบบมีส่วนร่วม

2) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและพหุภาคี สามารถดำเนินการได้

โดยการสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งทรัพยากรท้องถิ่นอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการสร้างแผนแม่บทแบบมีส่วนร่วม คนในชุมชนทุกระดับ และภาคีการพัฒนาจะต้องมากำหนดเป้าหมาย และแนวทางการจัดการร่วมกัน และแผนฯ ดังกล่าวต้องสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

3) การพัฒนาสู่ความยั่งยืน แนวทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน คือ การนำแผนแม่บทลงไปร่วมขับเคลื่อนและปฏิบัติจริงด้วยคนในชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหา และรู้เกี่ยวกับปัญหาของตนเองเป็นอย่างดีร่วมกับภาคีการพัฒนา พร้อมทั้งมีการประเมินผลและติดตามผลการดำเนินงานอย่างหลากหลาย มีการทบทวนและสรุปบทเรียนเชิงปฏิบัติการ นำไปสู่การปรับแก้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงต่อไป โดยการดำเนินการดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ศักยภาพและความพร้อมของชุมชน และการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา

ลักษณะและระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากข้อค้นพบของการศึกษา บ่งชี้ว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชน เป็นไปในลักษณะชุมชนหรือภาคประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงาน ภายใต้แนวคิดการพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาคีการพัฒนาทั้งภาครัฐบาล ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่น ๆ มีบทบาทในการหนุนเสริมการทำงานของชุมชน บนฐานคิดที่ว่าต้องเชื่อมั่นว่าชุมชนมีศักยภาพเพียงพอในการจัดการป่าชุมชน ตามสิทธิอันพึงได้รับตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 66-67 และที่สำคัญต้องเคารพคนในชุมชน และชุมชนเป็นเจ้าของป่าสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง สิทธิชุมชน ที่เสนอโดย Soparat Jarusombat (2004: 44) ที่กล่าวว่า สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ต้องให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการบนพื้นฐานสิทธิในความเป็นเจ้าของ และสิทธิในการใช้ทรัพยากรของชุมชน

ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตย พบว่า เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง และเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดเนื่องจากคนในชุมชนมีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเองผ่านการกระตุ้นจากนักวิจัยซึ่งเป็นคนนอก โดยการมีส่วนร่วมมีลักษณะแบบเป็นไปเองตามธรรมชาติ ตามวิถีของชุมชนไม่มีการบังคับหรือสั่งการจากหน่วยงานใด โดยได้รับการหนุนเสริมจากภาคีการพัฒนาจากภายนอกตามข้อจำกัดของชุมชน และที่สำคัญ คือ อำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินงานในทุกระดับเป็นของคนในชุมชน ซึ่งมีสองลักษณะ คือ การตัดสินใจผ่านตัวแทน และการตัดสินใจจากคนในชุมชนโดยตรง ระดับการมีส่วนร่วม

ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Fagence (1977: 122–125 Cited in Kaew-Hawong, 2001) คือ การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (genuine participation) อำนาจต้องเป็นของประชาชน (citizen power) ให้อำนาจในการตัดสินใจกับประชาชนผ่านตัวแทน (delegated poser) หรือประชาชนโดยตรง (citizen control) นับเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดและสอดคล้องกับผลการศึกษาของสหประชาชาติ (United Nation, 1981: 8) เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ เป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (spontaneous) ที่ประชาชนมีการรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกน้อยที่สุด

บทบาทของผู้มีส่วนร่วม พบว่า ภาคประชาชนหรือชุมชน ผู้ที่มีเข้ามามีส่วนร่วมหลักเป็นกลุ่มผู้นำชุมชน ที่มีสถานะเป็นผู้มีความรู้หรือเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่ามีความรู้ จะมีบทบาทเป็นอย่างมากในการตัดสินใจ ส่วนคนในชุมชนอื่น ๆ จะมีบทบาทในการรับรู้รับฟังข้อมูล ให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน การร่วมบริจาค และระดมทรัพยากรในการดำเนินงาน สำหรับผู้สนับสนุนจากภายนอก มีบทบาทหลักในการหนุนเสริมทางวิชาการ ให้ข้อมูล ข้อเสนอแนะและคำปรึกษา งบประมาณ แนะนำแหล่งทุน ให้สถานที่ในการดำเนินงาน การจัดหาและบริหารทรัพยากร

ปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน มีปัจจัยสนับสนุน ดังนี้ (1) ความสามารถและคุณธรรมของผู้นำชุมชน โดยเฉพาะความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ความรับผิดชอบและมีความน่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับ (2) คุณสมบัติของสมาชิกชุมชน เกี่ยวกับการให้คุณค่าทางสังคม ความตระหนักในการเป็นเจ้าของป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น และการเอาใจใส่ในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน (3) ความเข้มแข็งของชุมชน ความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการรวมกลุ่ม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ (4) การได้รับการสนับสนุนและยอมรับจากหน่วยงานภายนอก

กระบวนการวิจัยเพื่อค้นหาตัวอย่างรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนี้ เป็นไปตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ Stinut Praputnitisarn (2003: 13-15) และ Anuruk Punyanuwat (2005: 31-41) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า เป้าหมายของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การพัฒนาขีดความสามารถของคนในชุมชนที่อยู่กับปัญหาสามารถสร้างเสริมให้เข้มแข็งได้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่จะหยิบยกปัญหาหาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ แล้วดำเนินการแก้ไขปัญหา ด้วยการปฏิบัติแบบเป็นวงจร โดยระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนอยู่ในระดับสูง ตามแนวคิดการมี

ส่วนร่วมของ Thawinwadee Bureekul (2009: 21-28) เนื่องจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเริ่มตั้งแต่ระดับการให้ข้อมูล การแสดงความคิดเห็น จนถึงระดับการตัดสินใจผ่านการลงประชามติ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง และสอดคล้องกับแนวคิดของ Paiboon Wattanasiritham (2004) ที่ได้นำเสนอความคิดเห็นผ่านบทความ “แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย” สรุปได้ว่า ลักษณะการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนที่เหมาะสมควรเกิดจากความต้องการของประชาชนด้วยความสมัครใจโดยที่รัฐคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำหรือคอยอำนวยความสะดวกเท่านั้น และสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของ Prayutto (2008) คือ **เป็นกระบวนการพัฒนาคน** ให้สามารถสร้างความสมดุลในการพัฒนาในทุกระดับให้ครอบคลุมทั้ง 3 มิติ คือ มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม และมิติสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพคนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับองค์กรหรือชุมชน ให้สามารถสร้างความร่วมมือกันภายในชุมชน และหน่วยงานภายนอกชุมชน

จากที่กล่าวข้างต้น พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางตามความสมัครใจ ไม่มีการบังคับ หรือให้คำตอบแทนใดๆ การที่ทุกกิจกรรมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากคนในชุมชนบ้านพุเตย ต่างมีความรู้สึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของป่าชุมชน มีความสำนึกกักชุมชนของตนเอง ซึ่งปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้โดย **ทฤษฎีสร้างความรู้สึกชาตินิยม (nationalism)** (Rapeepat, 2004) ที่กล่าวว่า ปัจจัยหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้ เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน มีความพอใจในชุมชนของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น

ผู้นำชุมชน ถือเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการชักนำให้สมาชิกในชุมชนให้ความร่วมมือกับกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วย **ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (leadership)** (Rapeepat, 2004 กล่าวคือ ผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์โดยผู้นำชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้นำที่ดีเรียกว่า **ผู้นำปฏิฐาน (positive leader)** และ **ผู้นำพลวัต** คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

ปัจจัยการสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย สอดคล้องกับการศึกษาของ Parichart Valaisathien et al (2005: 743-746) และ Norrachart Wongwande (2011: 743-746) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า การสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนมีปัจจัยที่สนับสนุนความสำเร็จหลายประการ ได้แก่ คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน และการได้รับการยอมรับจากภายนอก โดยงานวิจัยนี้พบว่า ผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสนับสนุนความสำเร็จ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมและได้รับการยอมรับจากทั้งคนในชุมชนและหน่วยงานภายนอกชุมชน

สรุปผลการวิจัย

ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความหลากหลายของพรรณไม้ต่าง ๆ 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ มีการกระจายของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกในรูปร่าง L – Shape แสดงว่าอยู่ในสภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ ส่วนการใช้ประโยชน์จากพืชป่า พบว่า มีการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย โดยใช้พืชสมุนไพรมากที่สุด รองลงมาคือ ผักเพื่อรับประทาน และพืชที่เป็นแหล่งพันธุกรรม ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนอย่างชัดเจน

การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการศึกษา ช่วยให้ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากขึ้น เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ทำให้ชาวบ้านได้ค้นหาคำตอบจากจัดการป่าชุมชน นำไปสู่การวางแผนและแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ในที่สุด การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน สามารถสร้างสำนึกร่วมกันในชุมชนและนำไปสู่เป้าหมายในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนได้ ดังกรณีศึกษาที่ชุมชนบ้านพุเตยต้องการสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยน เมื่อพิจารณาตามกรอบคิดว่า “การมีส่วนร่วม คือ การเปิดพื้นที่ให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะชุมชนได้ตัดสินใจและดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตนเอง” แม้การสร้างการมีส่วนร่วมจะสามารถสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ และระดับการมีส่วนร่วมมีครบทั้ง 6 ระดับ แต่ไม่สามารถนำไปใช้ได้ทุกกิจกรรม เนื่องจากแต่ละภาคส่วนมีบทบาทหน้าที่และข้อจำกัดในการหนุนเสริมที่แตกต่างกัน โดยชุมชนจะเป็นแกนหลักของการมีส่วนร่วมครบในทุกระดับและแสดงบทบาทอย่างเต็มที่ ส่วนภาคส่วนภายนอกชุมชนจะเข้ามาในบทบาทการหนุนเสริม ระดับการมีส่วนร่วมจะอยู่ในระดับการปรึกษาหารือ การวางแผนร่วมกันจนถึงร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ติดตามตรวจสอบและอาจจะถึงร่วมรับผลประโยชน์ด้วย

สำหรับกิจกรรมโครงการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนที่มีรูปแบบที่หลากหลาย เน้นการบูรณาการทรัพยากรในชุมชนมาใช้ประโยชน์ทั้งเชิงวิชาการและทรัพยากรดำเนินงาน สามารถทำให้เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการมีความรู้และความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมสูงขึ้น มีความรู้เกี่ยวกับชนิดพรรณไม้และสมุนไพรในป่าชุมชนและมีทักษะในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ จนสามารถแนะนำพรรณไม้และสถานที่ที่สำคัญในป่าชุมชนแก่คณะศึกษาดูงานได้เป็นอย่างดี ทั้งยังช่วยส่งเสริมความภาคภูมิใจและความมั่นใจในตนเองแก่เยาวชนมากขึ้นด้วย

ข้อเสนอแนะ

การคงความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านพุเตยให้เอื้อต่อการให้ผลผลิต ชุมชนควรรหาแนวทางหรือกำหนดมาตรการในการเฝ้าระวังและการใช้ประโยชน์ขึ้นมา เพื่อใช้ในการควบคุมและจัดการการใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่า ทั้งนี้เพื่อให้การใช้ประโยชน์เกิดความยั่งยืน ประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากป่าชุมชนที่ตนเองดูแลอยู่นั้นล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของชุมชน

จากการจัดเวทีคืนผลการศึกษาและรับฟังข้อเสนอแนะจากภาคส่วนต่าง ๆ ต่อประเด็นการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน คือ ทุกภาคส่วนนอกชุมชนควรมีการพัฒนาเทคนิควิธีในการพัฒนาบนฐานคิด “ผู้หนุนเสริมหรือผู้สนับสนุน” ทั้งนี้เพื่อทำให้การแสดงบทบาทของแต่ละภาคส่วนชัดเจน ภายใต้กรอบคิดการเคารพชุมชนและคนในชุมชน และชุมชนเป็นเจ้าของ ตลอดจนการพัฒนาต้องเริ่มจากชุมชนเองและพัฒนาบนศักยภาพและความพร้อมของชุมชน

ในการพัฒนาป่าชุมชนจำเป็นที่ชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกันดูแล ปกป้อง อนุรักษ์ ซ่อมแซมฟื้นฟู รวมทั้งการร่วมกันวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ จะสามารถสัมฤทธิ์ผลได้ต้องค้นหารูปแบบการพัฒนาป่าชุมชนที่เหมาะสมต่อไป โดยชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ ต้องร่วมกันหาวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาป่าชุมชนเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด สร้างความตระหนักให้แก่ท้องถิ่นจนเห็นประโยชน์ของการพัฒนาป่าชุมชน ทั้งนี้ประโยชน์สูงสุดจะเกิดแก่ท้องถิ่นและชุมชนนั่นเอง

ทั้งนี้การสืบสานกลุ่มเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน ต้องดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายอย่างต่อเนื่องและการดูแลอย่างใกล้ชิดจากชุมชน จะสามารถนำไปความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนได้

คำขอบคุณ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณบางส่วนจากกองทุนคณะศึกษาศาสตร์
และพัฒนศาสตร์ และโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ขอขอบคุณชาวชุมชน
บ้านพุเตยที่อำนวยความสะดวกในการวิจัย

๒๒๒๒ ๒๒ ๒๒๒๒

References

- Bureekul, T. (2009). **The Dynamics of People Participation: From the Past to the Constitution of the Kingdom of Thailand 2007 (พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชน: จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550)**. Nonthaburi: Office of Research and Development, King Prajadhipok's Institute.
- Chupan, T. (2007). The Diversity of Plants and Ethnobotany of Kok Rai Forest in Chiang Yuen District, Maha Sarakham Province (ความหลากหลายชนิดของพรรณพืชและพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของป่าโคกไร่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม). **Science and Technology Journal, Maha Sarakham University**, 26(2): 150-154.
- Department of Environmental Quality Promotion. (1999). **The Promotion and Maintenance of the Environmental Quality of Thailand (การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย)**. Bangkok: Ministry of Science Technology and Environment.
- Department of Local Administration. (2007). **Standards of Community Forest Development (มาตรฐานการพัฒนาป่าชุมชน)**. Bangkok: Department of Local Administration Ministry of Interior.
- Ing-Pattanakul, W. (2005). **Conservation of the Environment and Cultural Heritage (การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม)**. Nakhon Pathom: Silpakorn University, Sanamchan Campus.
- Inkapatanakul, W. (1999). **Integrated Sustainable Development and National Park Management in Thailand**. Ph.D. Thesis, University of Leeds, Leeds, United Kingdom.
- Jankaew, K. (2001). **Environmental Science (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม)**. Bangkok: Kasetsart University Press.
- _____. (2002). **Integrated Environmental Management (การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน)**. Bangkok: Kasetsart University Press.
- Jarusombat, S. (2004). **The Complete Report of The Basic Information Gathering Project on Freedom and Responsibility of the People of Thailand (รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเรื่องเสรีภาพและหน้าที่ของประชาชนชาวไทย)**. Bangkok: King Prajadhipok's Institute.

- Kaew-Hawong, T. (2001). **The Process of Building Stronger Communities, Civil Society, International Community** (กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง). Khon Kaen: Klungnana Vittaya Press.
- Kaewtep, K. (2009). **Features and Methodology of Research for Locals** (คุณลักษณะและวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น). Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Karnjanapan, A. (2001). **Dynamic Thinking Method in Community Research: The Dynamics and Potential of the Community in Development** (วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา). Bangkok: The Thailand Research Fund.
- _____. (2006). **Dimensional Approach with Local Community Rights, Power and Resource Management** (มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิอำนาจและการจัดการทรัพยากร). Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Mikkelsen, B. (1995). **Methods for Development Work and Research: A Guide for Practitioners**. London: SAGE Publications.
- Office of Environment and Natural Resources, Kanchanaburi Province. (2008). **Action Plan of Environment and Natural Resources Management for Kanchanaburi Province 2009-2011** (แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัด กาญจนบุรี พ.ศ. 2552-2554). Kanchanaburi: Office of Environment and Natural Resources, Kanchanaburi Province.
- Office of the National Economic and Social Development Board. (2006). **The 10th National Economic and Social Development Plan (2007-2011)** (แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)). Bangkok: Prime Minister's Office.
- Panthulee, S. (2010). The Development of Community Master Plan Using the Knowledge Management Process to Strengthen Huay Mai Community (การพัฒนาแผนแม่บทชุมชนโดยใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนห้วยหม้าย). *Journal of Spatial Development*, 3(1): 47-56.
- Paurk-nang, J. (2005). **Ethnobotany of the Local Living in the Forest Areas of Chong Kab Samakkee Village, Tha Sao Sub-district, Sai Yok**

- District, Kanchanaburi Province (พฤษภาคมศาสตร์พื้นบ้านของราษฎรท้องถิ่นที่ป่าบ้านช่องแคบสามัคคี ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี).**
Master's Dissertation, Forest Resource Administration, Kasetsart University, Bangkok, Thailand.
- Pattaratam, A. (2007). The Forestry Issues in Thailand (ปัญหาป่าไม้ในประเทศไทย). **Department of Forest Management Journal**, 1(2): 86-100.
- Pitaktansakul, P. (2007). **Tracking Changes in Swamp Forest Ecosystem of Ban Phu Toei Community, Sai Yok District, Kanchanaburi Province, under the Partnership and Management of the Community (การติดตามการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าพุ่มในป่าชุมชนบ้านพุดเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ภายใต้ความร่วมมือและการจัดการของชุมชน).** Kanchanaburi: Office of the National Research Council of Thailand.
- Praputnitisarn, S. (2003). **Participatory Action Research: Concepts and Practices (การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ).** Chiang Mai: Academic Projects for Children and Community, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Prayutto, P. (2008). **Sustainable Development (การพัฒนาที่ยั่งยืน).** Bangkok: Komon Keemtong Foundation.
- Punyanuwat, A. (2005). **Participatory Action Research: Learning with the Community (การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน).** Chiang Mai: Rajabhat University Research Network, Office of the Higher Education Commission, Ministry of Education.
- Rapeepat, A. (2004). **People Participation in Developmental Work (การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา).** Bangkok: Health Policy Education Center.
- Raungpanid, N. (2003). **Conservation of Natural Resources and Environment (การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) (2nd ed.).** Bangkok: Kasetsart University Press.
- Ronnarong, P., Local Wisdom Elite of Ramon Magsaysay Award in Community Leadership. Interview, December 5, 2007
- Sattayawattana, C., Wichiankeaw, A., Sethakul, R., Nootong, U., Tianpunya, P., and Chaiyasin, D. (1999). **Research Project on Local Community Rights - From Tradition to Present-day Situation: A Study of Local**

Community Rights Policy Formulation in Thailand (โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย). Bangkok: The Thailand Research Fund.

- Sed-boobpha, K. and Sookchalerm, D. (2009). Ethnobotany of Black Lahu in Huay Pla Lod Village, Dan Mae La Moe Sub-district, Mae Sod District, Mae Hong Son Province (พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวมูเซอดำ บ้านห้วยปลาหลด ตำบลด่านแม่ละเมา อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน). **Journal of Forestry**, 28(1): 29-39.
- Sukhawong, S. (1996). **The Summary Report of the 2nd Workshop on Ethnobotany and Sustainable Use of Plant Resources (รายงานสรุปการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้านและการใช้ทรัพยากรพรรณพืชอย่างยั่งยืน ครั้งที่ 2).** Bangkok: A Regional Community Forestry Training Center for Asia Pacific, Kasetsart University.
- _____. (2007). **Community Forest Management for People and Wildlife (การจัดการป่าชุมชนเพื่อคนและเพื่อป่า).** Bangkok: Taweepat Printing.
- Suntasombat, Y. (1999). **Biodiversity and Local Knowledge for Sustainable Development (ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน).** Chiang Mai: Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Sunyawiwat, S. (2007). **Sociological Theories: The Content and the Initial Application (ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น) (12th ed.).** Bangkok: Chulalongkorn University.
- Suwan, M. (2006). **Environmental Management: Principles and Concepts (การจัดการสิ่งแวดล้อม : หลักการและแนวคิด).** Bangkok: Odeon Store.
- Traimongkonkul, P., and Chatraporn, S. (2012). **Research Design (การออกแบบการวิจัย) (7th ed.).** Bangkok: Kasetsart University Press.
- Thaipakdee, S, and Pornpratansombat, P. (2007). The Participation of the Village and the Community in Developing Potentiality through the Government Policy (การมีส่วนร่วมของหมู่บ้านและชุมชนในการพัฒนาศักยภาพตนเองโดยผ่านนโยบายรัฐ). **Kasetsart Journal (Social Sciences)**, 28: 69-79.
- Tha Sao Sub-district's Sustainable Community Master Plan Taskforce. (2004).

- Community Master Plan of Tha Sao Sub-district, Sai Yok District, Kanchanaburi Province (แผนแม่บทชุมชน ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี).** Kanchanaburi: Tha Sao Sub-district.
- Thavorn, R., Mianmit, N., and Ked-Ord, R. (2008). **Community Forest: Learning Process of Resource Management with Public Participation in Thailand (ป่าชุมชน: กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของสังคมไทย).** Bangkok: Regional Community Forestry Training Center (Asia & the Pacific).
- United Nation. (1981). **Popular Participatory as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development Report of the Meeting or the Ad-hoc Group of Experts.** Held at UN Headquarter from May 22-26, 1978. New York: Department of International Economic and Social Affairs, United Nations.
- United Nations Development Program. (2007). **Thailand Human Development Report Year 2007: Sufficiency Economy and Human Development (รายงานการพัฒนาดคนของประเทศไทย ปี 2550: เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาดคน).** Bangkok: Office of the United Nations Development Program (UNDP).
- Valaisathien, P., Ob-Oon, S., Wiset, S., Benjasup, J., and Hasannari, C. (2005). **Processes and Techniques of Developers (กระบวนการและเทคนิคของนักพัฒนา)** (3rd ed.). Bangkok: Strengthening Learning for Happy Community Project.
- Wattanasiritham, P. (2004). **The Future of Thailand Economic and Social (แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย).** [Online]. Retrieved April 6, 2012 from <http://www.thailabour.org/thai/news/47120601.html>.
- Wongwandee, N. (2011). **The Success of Community Forest Management in Dong Pa Poon Village, Bor Glaur Tai Sub-district, Bor Glaur District, Nan Province (ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านดงผ้าปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน).** [Online]. Retrieved May 1, 2012 from <http://www.sci.rmuti.ac.th/grad23rd/proceeding/Oral>.